

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНДИВІДУАЛІЗОВАНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ ШЛЯХОМ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Постановка проблеми. Найважливіша особливість вузівського навчання полягає в тому, що основною формою оволодіння знаннями є пізнавальна самостійність студентів, без правильної організації якої ніяка система освіти не може бути ефективною.

У зміст даного поняття різні автори вкладають різне значення. Одні розглядають пізнавальну самостійність як «інтелектуальну здатність учня і його уміння, що дозволяє йому самостійно вчитися» (І. Махмутов), інші – сутність пізнавальної самостійності бачать в готовності, тобто здатності і прагненні школярів своїми силами просуватися в оволодінні знаннями (Н. Половнікова); треті – визначають поняття пізнавальної самостійності як властивість особистості, яка виявляється у прагненні своїми силами оволодіти знаннями і способами діяльності (Т. Шамова, Є. Ястребова).

Найточнішим, на наш погляд, є трактування даного поняття науковцями, які розглядають пізнавальну самостійність як багатоаспектну особистісну освіту, що характеризується проявом саморегуляції пізнавальної діяльності і є результатом емоційного, пізнавального і вольового процесів; синтезом пізнавального мотиву і способів самостійної поведінки; стійким прагненням до пізнання.

Постановка завдання. Мета дослідження – виявити основні методологічні положення, на базі яких і будується ефективна індивідуалізована система управління пізнавальною діяльністю студентів.

Методи дослідження: аналіз педагогічної, соціологічної літератури, різні види анкетування та опитування, аналіз документів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виклад основного матеріалу. До складу пізнавальної самостійності включаються три основні компоненти: мотиваційний, змістовно-операційний і вольовий. Мотиваційний компонент характеризується навчанням до діяльності, яке виникає на основі усвідомлення суперечності між виниклою пізнавальною потребою і важливістю її задоволення своїми силами.

У своєму дослідженні Є. Ястребова відзначає, що спрямованість на предмет навчальної діяльності значною мірою відображає специфіку навчально-пізнавальної діяльності студентів, у процесі якої відбувається розвиток його пізнавальної самостійності.

Вищий рівень (мотив самоосвіти) реально може бути сформований лише в умовах ВНЗ, де стимулюється прагнення до самостійного оволодіння знаннями.

Важливу групу складають мотиви, які лежать зовні навчальної діяльності і визначаються конкретною ситуацією (прагнення уникнути неприємностей із деканом, конфлікт із викладачем, неможливість виконати завдання на рівні вимог тощо).

Змістовно-операційний компонент пізнавальної самостійності студентів включає систему провідних знань і способів навчально-пізнавальної діяльності, які визначають уміння самостійно опановувати новими знаннями і способами діяльності. Для визначення специфіки даного компоненту слід виявити особливості системи знань студентів ВНЗ і способів їх навчально-пізнавальної діяльності. С. Архангельский вважає, що в зміст вищої освіти повинні входити три компоненти: перший – визначає існуючий стан науки; другий – новий зміст науки і техніки, що розвивається; третій – відображає розвиток науки і техніки, що передбачається [2]. Перший компонент містить те, що сформовано наукою і прийнято практикою. Він складає, в першу чергу, зміст фундаментальних наук, що вивчаються на перших курсах. На старших курсах зростає роль другого і, в деякій мірі, третього компонентів. Систему провідних знань студента можна визначити, як сукупність фундаментальних теоретичних знань і умінь і їх практичного застосування в умовах професійної діяльності.

На основі системи провідних знань студента відбувається формування операційної сторони пізнавальної самостійності, яка включає такі функціональні елементи: виконання (вибір адекватних засобів і методів, направлених на виконання завдань, програм); самоконтроль і контроль знань (оперативний, рубіжний, підсумковий), періодичність його вживання і форми контролю (опитування, бесіда, перевірка завдань, оцінка, атестація, залік, іспит і ін.); корекція (внесення необхідних змін в дії студентів), яка здійснюється або самим студентом, або за допомогою викладача (під контролем або за заданою контролюючою програмою). При цьому формуються три групи вмінь: інтелектуальні, навчальної праці і спеціальні (наочні) вміння. Певний рівень володіння цими вміннями повинен забезпечувати самостійне просування в пізнанні (Т. М. Шамова). Безумовно, провідними є інтелектуальні вміння, що забезпечують надбання й обробку інформації. Рівень їх сформованості має велике значення для розвитку пізнавальної самостійності в цілому.

Аналізуючи способи навчання, дослідники по-різному підходять до диференціації інтелектуальних умінь. Так, Ю. Бабанський в групу навчально-інтелектуальних умінь включає вміння мотивувати свою діяльність, уважно сприймати інформацію, раціонально запам'ятовувати, логічно осмислювати навчальний матеріал, виділяючи в ньому головне, вирішувати проблемні пізнавальні задачі, самостійно виконувати вправи, здійснювати самоконтроль [3].

Уміння здійснювати самоконтроль можна умовно розділити на дві частини: це уміння контролювати хід пізнавальної діяльності і його результати. Перше – припускає уміння стежити за ходом роботи, тобто співвідноситися з поставленим планом, виявляти причини відставання або невиконання і вносити потрібні корективи. Друге – припускає уміння використовувати адекватні форми перевірки результатів пізнавальної діяльності.

Спеціальні (наочні) вміння формуються на заняттях з окремих дисциплін. Сукупність їх забезпечує самостійне оволодіння специфічною галуззю знань і способів діяльності. Вони в меншій мірі пристосовані до перенесення, ніж загальні навчальні вміння, хоча певною мірою застосовуються в суміжних галузях знань.

Таким чином, операційна сторона пізнавальної самостійності студентів відрізняється іншим якісним рівнем (великою глибиною, здатністю до перенесення і стійкістю вхідних в неї способів навчально-пізнавальної діяльності), що пов'язане з більш високим рівнем розвитку інтелекту і специфічної навчально-пізнавальної діяльності студента.

Самостійне просування в пізнанні навіть за наявності прагнення до оволодіння знаннями і способами діяльності може не відбутися, якщо особистість того, хто пізнає, не вчинить певного вольового зусилля для його досягнення. Тому вольовий компонент, в основі якого лежить готовність до здійснення вольового зусилля з подолання пізнавального утруднення і її реалізація в діяльності, є невід'ємною частиною пізнавальної самостійності. Як указує В. Селіванов, «...уміння долати труднощі виконання – основний критерій для оцінки вольового розвитку особистості» [10, с. 23].

Наявність волі нерозривно пов'язана з наявністю значущих, важливих для особистості цілей і задач. Цільове вилягання (одна з форм вольової поведінки людини) має важливе значення для реалізації вольових зусиль особистості. Постановка і прийняття мети – це той етап, який визначає подальші вольові зусилля особистості з досягнення мети.

На думку І. Лернера, пізнавальна самостійність є інтегральною властивістю особистості і володіє системними якостями, які структурно зв'язані між собою і кожний із них виконує свою певну функцію: мотиваційний компонент спонукає до навчально-пізнавальної діяльності, змістовно-операційний – створює базу для її здійснення, вольовий – забезпечує її завершення. Кожний компонент, функціонуючи, забезпечує певний етап цілісної навчально-пізнавальної дії [5].

У дослідженні педагогічного процесу важливо не тільки визначитися з поняттям певної діяльності, виявити його структуру і функції, але і вказати шляхи його вдосконалення.

Якнайповніші рішення даного питання даються в докторській дисертації А. Абилкасимової, яка вважає, що формування пізнавальної самостійності вимагає

посилення розвиваючої функції навчання, включення студента в навчально-пізнавальний процес, зближення науково-дослідної і наочно-практичної діяльності. Сказане в більшій мірі змінює звичний статус лекційних і практичних занять. Вони повинні носити проблемний характер і стимулювати творчу самостійність студентів. Та й сам процес навчання у вищій школі повинен розвиватися за іншою схемою, відмінною від традиційної, де аудиторна самостійна робота здійснюється на практичних і лабораторних заняттях, а позааудиторна – при написанні курсових, дипломних робіт, а також при виконанні спеціальних завдань.

Загальновідомо: знання, вміння і навички не можна передавати від однієї людини іншому так, як передаються матеріальні об'єкти. Кожний опановує ними шляхом самостійної пізнавальної праці, яка підкоряється суворим законам, які визначають послідовність пізнавальних актів: знайомство, сприйняття, переробка, усвідомлення, оволодіння новими знаннями до такого рівня, який дозволяє застосовувати його в навчальній або професійній діяльності. Порушення цієї послідовності призводить до зниження якості, знань і збільшення часу, необхідного для оволодіння ними на заданому рівні [10].

Основним елементом самостійної пізнавальної діяльності є навчальне завдання, виконання якого здійснюється в три етапи: підготовчому, основному і завершальному.

Підготовчий етап включає теоретичну, практичну і психологічну готовність студентів (наявність цільової установки, мотивів виконання завдання, необхідних знань, умінь тощо) до виконання завдання, а також організаційно-методичне і матеріально-технічне забезпечення самостійної роботи. В основному етапі здійснюється безпосереднє виконання завдання з використанням умінь, навичок самостійної роботи, емоційно-вольових проявів, пізнавальних процесів тощо. Задача завершального етапу – оцінка якості виконання завдання за допомогою самоконтролю, взаємоконтролю, контролю викладачів.

Без раціонального планування самостійної роботи, її матеріального забезпечення, чіткої організації, ефективної взаємодії аудиторної і позааудиторної роботи, підняти якість навчання студентів сьогодні неможливо. Проте центральною проблемою тут є організаційне забезпечення самостійної роботи студентів, яка повинна здійснюватися в трьох рівнях: деканат → кафедра → студент.

Водночас проведене нами дослідження показало, що в даному ланцюзі в основному спрацьовує ланка «деканат → кафедра», де розробляються навчальні завдання для самостійного опрацювання. Значно складніше добитися його виконання студентом. Часто навчальні завдання навіть не роздаються студентам, а в кращому разі вивішуються на дошці оголошень. Не завжди студенти забезпечуються і необхідною кількістю навчальної літератури, терміни контрольних заходів часто порушуються деканатом або самими викладачами тощо.

Відсутність на руках у студентів документів, що інформують про планування самостійної роботи за часом і що відображають результати контролю, знижує відповідальність студентів і породжує їх низьку вимогливість до себе, не стимулює фундаментального освоєння знань і професійних навиків.

На наш погляд, головною причиною слабкої постановки самостійної пізнавальної діяльності студентів є не тільки те, що вона погано регламентується, організовується і проводиться, але й у багатьох випадках є стихійною. Керівництво самостійною роботою студентів на багатьох кафедрах факультету і університету виглядає практично пасивним і не зачіпає глибинних основ організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності. Дати літературу для самостійного вивчення, визначити перелік контрольних питань за матеріалом, що вивчається, організувати консультації викладачів і це, мабуть, все, що можуть запропонувати кафедри.

Проте всі ці прийоми розраховані на ідеального студента, що виявляє високий ентузіазм у навчанні, має звичку до самостійної роботи і вміє правильно її організувати. Але таких студентів не так багато. Більшість із них потребує допомоги і постійного контролю за ходом позааудиторної роботи і її стимулюванні.

Є різні рекомендації щодо часу, який повинні присвячувати студенти позааудиторній самостійній роботі для того, щоб успішно вчитися в ВНЗ. Одні дослідники [9] вважають, що воно повинне складати 3-4 години в день, інші – збільшують цей час до 4-5 годин [10].

Проведене нами дослідження показало, що далеко не всі студенти займаються в повну міру. Так, кращі з них (9,7% опитаних) дійсно працюють по чотири і більше годин в день. Набагато більше таких студентів (24,5%), чия самостійна робота обмежується мінімальною підготовкою до семінарських, практичних занять і зводиться до перегляду конспектів лекцій або підручників протягом 1-2 годин. Третина опитаних студентів (33,9%) або не працюють зовсім, або витрачають на самостійну роботу менше однієї години. Хоча більшість із них розуміє, що 2-3 години самостійних занять – це той мінімум, який необхідний сучасному студенту.

Нерегулярність, епізодичність і поверхневність самостійної роботи стали досить поширеним явищем і основною причиною досить низької успішності більшості студентів, які навчаються за індивідуальним графіком (табл.).

Основними причинами, що впливають на ефективність самостійної роботи 12,5% опитаних студентів указали на сімейні обставини; житлові умови (16,1%); відсутність якісних навчально-методичних посібників (53,6%); недостатнє володіння навиками самостійної навчальної праці (42,8%); заняття трудовою діяльністю, спортом, улюбленою справою (81,3%); інерцію, лінь (29,5%) тощо.

Таблиця

Час, що відводиться студентами на самостійну роботу, і якість їх навчальної роботи (в % по групах опитаних)

Час	Від загального числа опитаних	Якість учбової праці (в балах)		
		4-5	3-4	3
До 1 години	33,9	0	38,5	61,5
Від 1 до 2 годин	24,5	14,8	64,0	21,2
Від 2 до 3 годин	19,8	54,3	45,7	0
Від 3 до 4 годин	12,1	71,5	28,5	0
Понад 4 годин	9,7	91,6	8,4	0

У процесі дослідження багато студентів відзначали, що для організації повноцінних позааудиторних занять їм найчастіше не вистачає часу, вольових зусиль, умінь планувати свою пізнавальну діяльність, контролю за самостійною роботою з боку викладачів тощо.

Дане положення спонукає деканати і кафедри до пошуку шляхів більш дієвого стимулювання самостійної навчальної роботи студентів. Наприклад, у зарубіжній практиці для цього використовують два способи. По-перше, різко підвищуються вимоги викладачів до знань студентів на іспитах, по-друге, прикріплюють студентів до одного з викладачів, який в кінці кожного тижня перевіряє, що студент вивчив і засвоїв за цей тиждень, наскільки регулярно він працює [4].

Ми вважаємо, що ефективна модель управління самостійною пізнавальною діяльністю студентів в організаційному плані повинна бути чіткою системою, де тісно взаємодіють деканат, кафедра, студент.

Висновки. На основі проведеного аналізу сучасних уявлень про особливості і зміст пізнавальної діяльності студентів, можна сформулювати такі основні методологічні

положення, на базі яких і будуватиметься ефективна система управління пізнавальною діяльністю студентів:

1. Знання, способи діяльності і критерії оцінок не передаються від викладача до студента в готовому вигляді, а освоюються останнім в результаті активної, поетапної і цілеспрямованої самостійної пізнавальної діяльності.

2. Для забезпечення ефективної пізнавальної діяльності необхідно, щоб студенти мали випереджаюче уявлення про результати цієї діяльності. Викладач до початку процесу навчання повинен побудувати систему задач діяльності, вирішити, що повинен знати і вивчити до кінця терміну навчання кожний студент.

3. Методи викладання і навчання визначають якість засвоєних знань і ефективність формування вмінь. Відповідно до цілей навчання, викладач повинен створити і забезпечити адекватне функціонування комплексу навчально-методичного забезпечення – системи посібників-керівництва з усіх тем даної дисципліни з урахуванням діючого навчального плану і кількості годин на її засвоєння.

Грунтуючись на висунутих положеннях, ми в системі індивідуалізованого навчання чітко визначили роль деканату, кафедри і самого студента у формуванні самостійної пізнавальної діяльності.

Деканат складає графіки індивідуалізованого навчання студентів з визначенням періодів і циклів навчання, термінів контролю за своєчасним і якісним освоєнням навчального матеріалу в процесі аудиторної і позааудиторної самостійної роботи; здійснює матеріально-технічне забезпечення занять; стежить за ефективним чергуванням різних видів занять (лекцій, семінарських і практичних занять), визначає їх трудомісткість і зміну діяльності для підтримки на належному рівні розумової працездатності студентів протягом дня і тижня; веде виховну роботу зі студентами тощо.

Кафедра визначає основні види обов'язкової самостійної навчальної роботи, яка повинна виконуватися студентами, як в аудиторний, так і в позааудиторний час, формуючи при цьому цільові установки придбання необхідних знань і мотивацію навчання; організовує консультації викладачів з предметів, що вивчаються; здійснює всі види контролю (поточний, рубіжний, підсумковий); готує навчально-методичні матеріали, адаптовані для самостійного опрацювання (курси лекцій, підбір спеціальної літератури по предметах, що вивчаються, питання для контролю і самоконтролю знань тощо); розробляє комп'ютерні програми для самонавчання студентів; здійснює частково-пошукову і науково-дослідну роботу студентів при підготовці курсових і дипломних робіт; керує педагогічною практикою студентів тощо.

Студент у процесі самостійної роботи готується до майбутньої лекції і працює над конспектами після неї; вивчає необхідний навчальний матеріал до семінарських і лабораторних занять; працює з літературою (монографіями, науковими статтями, підручниками, навчальними посібниками тощо); складає реферати, наукові доповіді, звіти про проведені дослідження; готується до заліків, іспитів тощо.

Використовування системи взаємодії деканат → кафедра → студент при індивідуалізованому навчанні студентів спонукало значно активізувати самостійну пізнавальну діяльність як в аудиторній, так і в позааудиторній навчальній роботі і в цілому підвищити якість підготовки майбутнього вчителя.

Список використаних джерел

1. Абдуллина О. А. *Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования* / О. А. Абдуллина. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Архангельский С. И. *Методические разработки по курсу педагогики и психологии высшей школы для слушателей ФПК МПТИ* / С. И. Архангельский. – М.: Изд-во МПТИ, 1989. – 73 с.
3. Бабанский Ю. К. *Избранные педагогические труды* / Ю. К. Бабанский. – М.: Педагогика, 1989. – 558 с.

4. Куланин Б. Д. Влияние специальных знаний, убеждений и потребностей на практику самостоятельных занятий физической культурой студенческой молодежи (на примере вузов РСФСР): автореф. дис. ... канд. пед. наук / Б. Д. Куланин. – М., 1986. – 20 с.
5. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения / И. Я. Лернер. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с.
6. Махмутов М. И. Проблемное обучение: Основные вопросы теории / М. И. Махмутов. – М.: Педагогика, 1975. – 337 с.
7. Половникова Н. А. О теоретических основах воспитания познавательной самостоятельности в обучении школьников / Н. А. Половникова. – Казань: Из-во Казанского ун-та, 1986. – 202 с.
8. Резникова Ю. Г. Формирование у студентов младших курсов педагогического института готовности к самостоятельной работе: дис. ... канд. пед. наук / Ю. Г. Резникова. – Улан-Удэ, 1995. – 179 с.
9. Серебренников Л. Н. Комплексная технологическая подготовка школьников: монография / Л. Н. Серебренников. – Ярославль: Изд-во ЯЛТУ, 2004. – 551 с.
10. Шамова Т. И. Управление образовательным процессом в адаптивной школе / Т. И. Шамова, Т. М. Давыденко. – М.: Центр «Педагогический поиск», 2001. – 384 с.
11. Янушкевич Ф. Технология обучения в системе высшего образования / Ф. Янушкевич. – М.: Высшая школа, 1986. – 134 с.

Городиский М. І., Шаленко Є. В.

Функціонування індивідуалізованої системи навчання шляхом організації самостійної роботи студентів

Розглянуто основні методологічні положення управління пізнавальною діяльністю студентів. Проаналізовано зміст даного поняття. Наведено і схарактеризовано основні компоненти пізнавальної самостійності студентів: мотиваційний, змістовно-операційний і вольовий. Наведено анкетні дані і зроблено висновки.

Ключові слова: пізнавальна самостійність, індивідуалізоване навчання, організація самостійної роботи, студенти, система навчання, управління, компоненти.

Городыский Н. И., Шаленко Е. В.

Функционирование индивидуализированной системы обучения путем организации самостоятельной работы студентов

Рассматриваются основные методологические положения управления познавательной деятельностью студентов. Анализируется содержание данного понятия. Приводятся и характеризуются основные компоненты познавательной самостоятельности студентов: мотивационный, содержательно-операционный и волевой. Приведены анкетные данные и сделаны выводы.

Ключевые слова: познавательная самостоятельность, индивидуализированное обучение, организация самостоятельной работы, студенты, система обучения, управление, компоненты.

N. Gorodiskiy, E. Shalenko

Functioning of the Students' Individualized Educating System Through Organization of Students' Self-Education

The basic methodological principles of the management of students' cognitive activity are examined in the given article. The understanding of the concept is analysed. Basic components of the students' cognitive independence are revealed as the results of the research: motivational, content-operating and volitional, as well as their description is given. Finally the questionnaire data are resulted and the conclusions are made.

Key words: cognitive independence, individualized education, organization of students' self-education, students, system of education, management, components.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2012 р.